

Religionsvetenskapliga skrifter nr 61

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Red. Lena Marander-Eklund
Ruth Illman
Blanka Henriksson

Åbo Akademi
Åbo 2004

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Pärm Karin Fabritius

ISBN 978-952-12-4184-0 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1292-8

Åbo Akademis tryckeri

2004

Innehåll

Förord	7
Del I: Med karta och kompass	11
Ett medvetet metodval <i>Jan Svanberg</i>	13
Från dagböcker och frågelistor till gravstenar och Internet. Ett axplock ur kulturvenskapernas källor och material <i>Blanka Henriksson</i>	21
Statistik och enkäter. En introduktion för kulturvetare <i>Nils G. Holm</i>	47
Deltagande observation i teori och praktik <i>Kennet Granholm och Jan Svanberg</i>	71
Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial <i>Lena Marander-Eklund</i>	93
Del II: Att välja riktning	117
Källkritik – en nyckel till det förslutna <i>Nils Erik Villstrand</i>	119
Att tolka folkloristiska uppteckningar <i>Ulrika Wolf-Knuts</i>	143
En introduktion till kulturanalys <i>Blanka Henriksson</i>	167
Diskursanalys <i>Kennet Granholm</i>	189

Berättelseanalys – analys av personliga erfarenhetsberättelser <i>Lena Marander-Eklund</i>	209
Intertextualitet <i>Camilla Asplund Ingemark</i>	233
Religionspsykologiska forskningsmetoder <i>Siv Illman</i>	249
Att analysera symboler <i>Ruth Illman och Maria Leppäkari</i>	273
Några viktiga termer	295

Förord

Diskussioner kring metod är centrala i alla forskningssammanhang. Detta gäller såväl den första proseminarieuppsatsen som skrivs som all fortsatt forskningsverksamhet. I vissa fall kan studenter uppfatta att valet av analysmetod är problematiskt. Med denna bok, *Metodkompassen*, försöker vi avhjälpa denna situation med att ge några förslag på riktlinjer som stöd för navigering i metodhavet. Men vi vill också påminna att metoddiskussioner är något som ständigt ska återkomma i forskningssammanhang och att dessa frågor sällan har givna svar utan snarare är något som ständigt ska problematiseras. *Metodkompassen* ska därför inte läsas som ett regelverk utan snarare som ett underlag för vidare diskussioner.

Metodkompassen är en metodbok avsedd för studerande i kulturvetenskaper. Den är tänkt som stöd i samband med skrivandet av uppsatser på olika stadier och i olika kulturvetenskapliga ämnen med en tyngdpunkt på folkloristik och religionsvetenskap. I boken presenteras olika kulturvetenskapliga forskningsmetoder, illustrerade med exempel, som kan bilda en utgångspunkt för din forskningsuppgift. Artiklarna är skrivna av lärare och forskarstuderande i folkloristik, religionsvetenskap och historia vid Åbo Akademi med syfte att på ett relativt lättillgängligt sätt presentera möjliga och användbara metoder. I

vissa fall utgår skribenterna från sitt eget specialområde, i andra har de satt sig in i en metoddiskussion enkom för den ifrågavarande artikeln. Boken är alltså tänkt som en lärobok. Med detta följer ett pedagogiskt grepp som kan uppfattas förenklande för den längre hunna forskaren. Föregångaren till denna bok var ett metodkompendium (2001) som sammanställdes för internt bruk med tanke på studerande i ämnena folkloristik och religionsvetenskap. Med denna bok hoppas vi på att kunna bredda läsekretsen.

Författarnas förståelse av metod i denna bok kan variera en aning. Överlag är det ändå fråga om att med metod förstå ett relativt konkret tillvägagångssätt, ett redskap för skribenten att skapa ordning i ett material eller problemområde, men också ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial till exempel via fältstudier. Vi talar således om både insamlingsmetod och analysmetod. Denna tudelning av förståelsen av metod syns också i denna bok. I den första delen *Med karta och kompass* presenteras i första hand insamlingsmetoder och i den andra delen *Att välja riktning* presenteras förslag på analysmetoder. Dessa ska endast ses som förslag på metoder, och det är enkelt att gå vidare via de relativt omfattande litteraturförslagen som ges i samband med artiklarna. Boken är inte heller på något vis heltäckande utan speglar i ganska hög grad de forskarintressen som lärarna och forskarna i folkloristik och religionsvetenskap vid Åbo Akademi har i dag. Teoretiska frågeställningar på en mera begreppslig grund går boken egentligen inte in på. Boken avslutas med en förteckning på ordboksdefinitioner av centrala begrepp.

I denna bok används begreppet metod således i första hand i betydelsen redskap eller tillvägagångssätt. Metod är ändå inte något entydigt. Avsnittet *Med karta och kompass* inleds genom diskussioner kring detta. Jan Svanberg ger sin syn på frågor som är centrala i en diskussion om metod och de implikationer det

har för uppsatsskrivandet ur handledarens synvinkel. Blanka Henriksson presenterar en översikt över möjliga materialkategorier som en kulturvetare kan använda sig av som bas för sin forskning. Många kulturvetare använder sig oftast av kvalitativa metoder med syfte att nå en förståelse för ett ämne. Nils G. Holm lyfter, i sin artikel om statistiska metoder, fram de många gånger outnyttjade möjligheter kvantitativa metoder har att erbjuda en kulturvetare. Jan Svanberg och Kennet Granholm ger en presentation av deltagande observation, både ur en historisk synvinkel och med utgångspunkt i ett aktuellt fältprojekt. Lena Marander-Eklund presenterar intervjumetoden som ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial och ger samtidigt några exempel på möjlig analys av muntligt material.

Bokens andra del *Att välja riktning* inleds med mera allmän- giltiga frågor kring källkritik av historikern Nils-Erik Villstrand. Ulrika Wolf-Knuts ger i sin artikel exempel på möjliga analysmetoder för folkloristiska uppteckningar, det vill säga nedtecknade texter som till exempel ordspråk utan kontext. I artikeln om kulturanalys visar Blanka Henriksson på de svårigheter vi stöter på när vi analyserar vår egen kulturfär. Kulturanalysen eller kulturens grammatik kan här ses som en möjlighet att motverka vår närblindhet bland annat genom att lära oss att främmandegöra det bekanta. I Kennet Granholms artikel presenteras diskursanalysens möjlighet att tolka samhällsdebatt såsom frågor kring jämställdhet och droganvändning. Vidare visar han de möjligheter metoden ger när man analyserar diskussionsprogram på TV. Lena Marander-Eklund ger i artikeln om berättelseanalys exempel på hur personliga erfarenhetsberättelser kan analyseras. Camilla Asplund Ingemark presenterar intertextualiteten som begrepp och analysmetod. Siv Illmans artikel handlar om religionspsykologiska tillvägagångsätt såväl utgående från studier om religiösa grupper som med

utgångspunkt i skönlitteratur. I den sista artikeln presenterar Ruth Illman och Maria Leppäkari vad som avses med en symbol och vilka betydelser olika forskare har tillskrivit symboler. Dessutom ges ett konkret exempel på symbolanalys med staden Jerusalem som tema.

Redaktionen för *Metodkompassen* vill tacka skribenterna för deras insats och för intressanta diskussioner kring metodfrågor bland annat under ett seminarium den 26.9.2003. Ett speciellt tack vill vi rikta till professor Nils G. Holm för att han har upptagit boken i skriftserien Religionsvetenskapliga skrifter. Vi vill också tacka Anne Holmberg för layout, Sofie Strandén för språkgranskning av texterna och Karin Fabritius för pärmdesign.

Åbo 19.12.2003

Lena Marander-Eklund, Ruth Illman och Blanka Henriksson

Del I: Med karta och kompass

Statistik och enkäter

En introduktion för kulturvetare

Nils G. Holm

Vad är statistik?

Med statistik förstår man en sifferbaserad metod att uppnå meningsfull kunskap i ett material som är oöverskådligt och innehåller många osäkerhetsfaktorer. Vanligen gör man så att informationen samlas in genom experiment, observationer eller enkäter (frågeformulär). Eftersom detta material ofta är svåröverskådligt använder man statistik för att tolka materialet. Det här betyder att man överför informationen till siffror för att olika statistiska program ska vara möjliga att använda.

Det finns olika sorters statistik. Vanligen talar man om *beskrivande statistik* och *sambandsstudier*. Den beskrivande statistiken handlar om insamling av data, tabulering och sammanfattning av observationerna. Sambandsstudierna går ett steg längre och vill få fram intressanta samband mellan olika observationer i materialet. Man vill helt enkelt få fram bakomliggande strukturer i materialet. Dessa strukturer kan sedan tolkas ur teoretiska perspektiv.

Det här är alltså en introduktion till statistik. Det är viktigt att i dag känna till åtminstone en del av detta. Ska man verkli-

gen använda sig av statistik i en undersökning, är det som beskrivs i den här artikeln inte tillräckligt. Jag hoppas ändå att kulturvetare inte ska låta sig avskräckas från att läsa litteratur där statistik förekommer eller använda statistiska metoder.

När kan man använda statistik?

Man använder statistik när ens observationer blivit så många att en vanlig beskrivning av materialet inte riktigt kan ge en helhetsmässig bild. Man använder också statistik då man i ett testmaterial önskar få fram olika samband.

Ta t.ex. en studerande som önskar få veta vad eleverna tycker om religionsundervisningen i en viss skola. Den studerande konstruerar då ofta tillsammans med professorn eller lektorn ifråga ett frågeformulär och låter eleverna i skolan fylla i formuläret. Har man då cirka 200 elever som fyllt i formuläret blir det utan någon form av tabeller väldigt besvärligt att få överskådlighet i materialet. Det man då gör är att man ger varje svar i formuläret en siffra – man kodar materialet – och sätter in det i en dator. Sedan låter man ett statistikprogram ställa upp svaren i tabellform, ange t.ex. hur många procent som tycker mycket illa om religionsundervisningen i skolan, hur många som tycker att den går an och hur många som tycker riktigt bra om den. Då får man fram en tabell som säger en hel del om materialet i fråga.

Man kan också fråga sig om det finns någon skillnad mellan flickor och pojkar i det material man samlat in. Vår hypotes kunde t.ex. vara att flickorna gillar religionsundervisningen mer än pojkarna. Då gör man helt enkelt upp en tabell som anger hur många procent pojkarna utgör i materialet och hur många flickorna och ser efter hur deras svar ser ut i materialet. Man kan vidare fråga sig om det är skillnad mellan olika elever i skolklasserna. Då gör man tabeller med klasserna som indel-

ningsgrund. Har man flera olika skolor i materialet kan man ställa upp materialet efter skola. Har man dessutom skolor från olika regioner i Svenskfinland kan man göra tabeller efter region, t.ex. Helsingforsskolorna gentemot Vasaskolorna. Man kan då se likheter och olikheter mellan skolorna och mellan regionerna. Det man nu gjort kallas beskrivande statistik. Sådan beskrivande statistik kan man t.ex. ta del av i den evangelisk-lutherska kyrkans fyraårsberättelser som utkommer regelbundet (Salonen et al. 2001).

Vill man fördjupa analysen av materialet måste sambandsstudier genomföras. Man kan t.ex. vilja veta om det är så att elever som genomgått skriftskolan tycker mer om religionsundervisningen än de som inte gått i skriftskolan. Har man då haft en fråga i formuläret om skriftskolgången kan man se efter om det finns ett samband mellan skriftskolgång och positiv attityd gentemot religionsundervisningen i skolan. Då behöver man ett statistiskt program som räknar ut hur många av de skriftskolgångna som svarat positivt på frågan om religionsundervisningen.

Men det räcker inte alltid med att få veta hur många som svarat positivt. Vi behöver också information om de uppgifter vi funnit är något mer än en ren slumpmässighet. För att få reda på det måste vi låta ett statistikprogram informera oss om *sannolikheten* för att det ska se ut som det gör i vårt material. Sannolikhetskalkylen baserar sig på en s.k. Gauss-kurva som anger om observationerna faller utanför slumpmässighetsområdet (mera härom senare). Om det visar sig vara så att våra observationer faller utanför detta område anger även statistikprogrammet sannolikheten för detta och vi kan börja dra slutsatser. Visar det sig att våra observationer inte bara är något slumpmässigt givet utan uppvisar ett statistiskt samband, kan vi sätta in våra observationer i en teoretisk ram. Vi kan då börja

dra slutsatser om att skriftskolgången har en effekt på hur man förhåller sig till religionsundervisningen i skolan. Det teoretiska antagandet är då att det föreligger ett klart samband mellan skriftskolgång och värderingen av religionsundervisningen i skolan. Vi har nu gjort en enkel sambandsstudie.

Det finns en uppsjö av exempel där beskrivande statistik är användbar. Gör vi en studie av deltagare i en meditationsgrupp i någon av våra städer och låter dem fylla i ett frågeformulär så bör vi redovisa materialet i någon statistisk form för att få överskådlighet. Vill vi veta hur många personer som tror på reinkarnation i Åbo måste vi göra ett frågeformulär som just frågar efter detta. Vill vi veta hur många i vårt land som läser horoskop, gillar muslimsk invandring, tycker om popmusik eller något dylikt måste vi göra större enkäter för att få reda på saken. Vi kan inte bara "tycka till" om större områden utgående från några enstaka observationer vi gjort. Och när materialet blir stort måste man överföra det i sifferform och låta en dator räkna ut procentsatser och samband.

Också då man gör ett test av t.ex. psykologisk art med ett urval människor låter man statistiken avgöra om de samband man finner i materialet är av intressant karaktär eller inte. I test har man normalt inte så väldigt stora observationsgrupper. Materialet blir ändå omfattande då man kanske har ett frågeformulär som man ger till personerna vid upprepade tillfällen. Ta t.ex. frågan om religiositet sammanhänger med personlighetsmässig inåtvändhet. Då måste man finna ett test som tar fasta på inåtvändhet och utåtvändhet. Sedan ger man det till ett urval personer samtidigt som dessa får svara på frågor om religiositet. Här kan observationspersonernas antal vara kanske mellan 20 och 100. När man fått in materialet kodas det in i en dator och man låter statistikprogrammet först räkna ut den enkla beskrivande statistiken för att senare se efter om det föreligger

samband mellan religiositet och inåtvändhet. Har man då ett teoretiskt antagande som säger att det borde vara så att människor som är mer inåtvända faktiskt också uppvisar mer religiositet, har man fått en förstärkning av antagandet.

Kulturvetare och statistik

De flesta kulturvetare arbetar med kvalitativa metoder. Det betyder att man ofta noggrant undersöker vissa företeelser och fenomen utan att göra anspråk på att de uppgifter man fått fram ska vara representativa eller giltiga i allmänhet eller för större grupperingar. Man vill med andra ord enbart nå så god kunskap som möjligt om något speciellt fenomen i vår kultur.

Ibland får man dock behov av att uttala sig om saker och ting mer i allmänhet. Då ställs man inför alldeles särskilda metodiska problem som man måste beakta. Gör man inte det kommer man att dra slutsatser utgående från vad man råkar veta, vad man råkar få reda på och vad man råkar få höra om. Det är vanligt också bland forskare att man tror att den företeelse man själv sysslar med har giltighet i mycket vida kretsar. Sysslar man t.ex. med återfödelseläran och noterar den hela tiden där den dyker upp, förleds man ofta att tro att den är mer allmän än vad den kanske är. Lika är det med mycket som vi hänför till New Age: hälsocentreringen, helandeprocedurer av olika slag, vitalisering av naturen, människans relationer till stjärnbilderna (zodiaken) o.s.v. Vill man ha reda på hur det egentligen ser ut med dessa företeelser i större grupper måste man göra undersökningar av kvantitativt slag.

Jag brukar ofta göra en jämförelse mellan forskningsperspektiven och det perspektiv man får av ett visst geografiskt område om man dels undersöker marken noggrant med förstoringsglas och gör detaljobservationer, dels om man tar ett flyg-

plan och ger sig upp i luften för att se på fördelningen mellan mark och vatten, skog och åker, lövskog och barrskog o.s.v. Ju högre man flyger desto större översikt får man och samtidigt förlorar man i detaljkunskap. Har vi för mycket detaljkunskap förlorar vi i översiktighet. Har vi däremot stor översiktighet kan vi knappast – samtidigt i alla fall – ha alla detaljer klara för oss. Det här är ett dilemma som vi människor ofta står inför. Det är många gånger bra om man kan kombinera kvantitativa studier med kvalitativt material. Jag återkommer till frågorna om beskrivande statistik och sambandsstudier efter att ha beskrivit hur man samplar, konstruerar enkäter och administrerar dem.

Att göra urval

Ska vi få kunskap om vissa företeelser t.ex. i hela vårt land måste vi göra en kvantitativ undersökning. Då kan vi självfallet inte fråga varenda en människa i vårt land utan vi måste avgränsa oss på olika sätt. Det blir alldeles för tungt och ofta också för dyrt att vända sig till stora skaror av människor. Därför måste man göra ett urval, ta ett sampel ur en större grupp, ur en population.

Då man gör det vill man att det urval man tagit ska vara representativt för populationen som helhet. Urvalet ska alltså representera den större gruppen som man vill dra slutsatser om. Det är när man kommer till denna punkt i sin undersökning som man måste använda sig av vissa tekniker och statistiska metoder.

Då man ska ta ett urval beror det mycket på vad slags uppgifter man är ute efter. Det finns många olika metoder för att göra urvalet så bra som möjligt men jag nämner här enbart några. Obundet slumpmässigt urval (OSU) är ganska vanligt. Man vill då att alla enheter i populationen i princip ska ha samma chans

att komma med i urvalet. Man vill göra det så slumpmässigt som möjligt. I praktiken låter man i dag datorer utföra denna slumpmässiga urvalsprocedur.

Stratifierat eller skiktat urval gör man om man vill vara säker på att vissa grupper måste få representation för att inte försvinna i ett slumpmässigt urval. Sålunda är det ofta viktigt att man t.ex. beaktar den finlandssvenska befolkningen särskilt då man i en stor undersökning också vill uttala sig om dem. I ett stratifierat urval grupperar man med andra ord först populationen för att sedan ta ett sampel.

Klusterurval gör man då man grupperar enheterna i grupper eller s.k. kluster. Sedan kan man välja ut ett visst antal för att undersöka just detta mindre antal. Det här förutsätter dock att man känner till vilka grupper man har att göra med. Det kan t.ex. vara församlingar inom den evangelisk-lutherska kyrkan, kommuner, stadsdelar, byar o.s.v. Vill man t.ex. undersöka hur åsikterna i en viss fråga fördelar sig i ett stadsområde, kan det vara på sin plats att dela in staden i olika områden som man vet har olika karaktär. Det kan vara fråga om stadskärnan där högre utbildade personer bor och någon mer perifer stadsdel där många invandrare slagit sig ner. Studerar man då dessa två områden säger det en del om hur läget ser ut i stadsdelar med olika karaktär i en viss stad.

Då det blir fråga om att göra urval i dag använder man sig ofta av uppgifterna i befolkningsregistret. Man måste dock först anhålla om tillstånd att få använda dem. Man skriver helt enkelt till befolkningsregistret som finns i Helsingfors och beställer namn och adress enligt någon princip som man anger för registret. Man betalar sedan per erhållet namn. Vänder man sig till skolvärlden och vill utfråga elever om något måste man ha tillstånd av skolmyndigheterna och föräldrarna på ifrågavarande ort. Bäst är då att alltid först kontakta skolans rektor eller före-

ståndare. Är det fråga om allmänna uppgifter om grupper i samhället vänder man sig ofta i dag till professionella institut (t.ex. Finska Gallup, Taloustutkimus) som utför uppgiften åt en. Man måste då betala en hel del för uppgifterna. Ofta är det ändå det bästa sättet – och också det snabbaste – i dag. Det finns självfallet många forskningsuppgifter där man inte behöver vända sig till så stora befolkningsgrupper utan man nöjer sig med betydligt mindre, t.ex. en församling, en ungdomsgrupp eller en åldringsgrupp på en viss ort. Då kan man göra en totalundersökning, vilket betyder att man vänder sig till precis alla inom gruppen och ber dem svara. Sällan får man in svar från alla personer men representativiteten brukar ändå bli ganska stor i sådana fall.

Att konstruera frågeformulär

Det finns frågeformulär av många olika typer. En typ är då man allmänt vill fråga om vissa historiska saker som t.ex. begravningsriter på 1950-talet. Då kan man skapa en s.k. frågelista med några ledfrågor på ett papper, skicka ut det till äldre personer och be dem svara. Man får då in ett kvalitativt material som kan analyseras och beskrivas på olika sätt. Då är man inte intresserad av representativitet. Generaliseringarna måste behandlas på ett mer tolkande sätt.

En annan typ är då man skriver ner några ganska öppna frågor rörande ett visst problemområde, ett s.k. frågeschema och sedan intervjuar en person. Det kan t.ex. röra sig om personens erfarenheter av skriftskolgång eller av halloweenfirandet. Då är man också intresserad av att få in ett kvalitativt material.

Bli man sen intresserad av att få reda på t.ex. hur många som senaste höst i vårt land firade halloween på något sätt, då måste man göra upp ett mer fastställt frågeformulär och vända

sig till betydligt fler personer. Man kan göra det antingen genom att utse "professionella" utfrågare som besöker svars-personerna individuellt eller genom att sända ut frågeformulär per post eller i modern tid kanske också via internet och be personerna svara inom en viss tid. Också då man vill ha reda på halloweenfirandet i hela vårt land, kan man inte vända sig till alla finländare. Man måste göra urval och sedan utgående från urvalet med hjälp av statistiska program sluta sig till hur förhållandena kan se ut hos hela befolkningen.

Då man använder sig av ett urval måste man självfallet ha klart för sig vad man vill fråga om och dessutom helst vilka olika alternativ som kan uppkomma i svaren. Man försöker med andra ord förutse så många svarsmöjligheter som möjligt och gör då upp fasta svarsalternativ som den svarande får ta ställning till. Hur man gör i öppna, riktade, kanske fokuserade intervjuer behandlas på annat ställe i den här boken. (Se Marander-Eklunds artikel: "Att skapa ett muntligt forskningsmaterial" i denna bok.)

Vill man vända sig till hundra personer eller mer blir det i praktiken ofta helt omöjligt att föra öppna diskussioner. Det material man får in blir väldigt stort och ofta svåröverskådligt. Då blir man tvungen till strukturering och standardisering av frågorna. Man måste helt enkelt formulera vissa frågor som de svarande sedan får ta ställning till. Man förutsätter då att personerna som svarar väljer det alternativ som kommer närmast deras egen uppfattning och syn på saken. Man förlorar med andra ord genast nyanseringarna i de enskilda individernas svar. Men det här är konsekvensen av att man vill vända sig till större grupper och få kännedom om värderingar och beteenden i större skala. Det här dilemmat undgår vi egentligen aldrig.

Då man ska göra upp ett frågeformulär är det viktigt att man tar reda på så mycket som möjligt om saken på förhand.

Man måste veta hur man ställer frågorna för att undvika alltför stora blundrar. För att få reda på om man frågar någorlunda rätt, brukar man göra en s.k. pilotundersökning eller provundersökning. Man vänder sig då till några personer – kanske bara fem till tio – och låter dem svara på de frågor man konstruerat för att få en uppfattning om hur de fungerar. Man kan också låta dessa personer uttala sig om hur de uppfattade frågorna. Efter att man fått in sådana preliminära uppgifter konstruerar man så det slutliga frågeformuläret eller testet.

Ett frågeformulär innehåller alltid frågor som tar upp just det man är ute efter att undersöka. Det kan t.ex. vara religiositet, halloween eller julfirande. Sådana stora företeelser måste då brytas ner i många olika delfrågor, dels sådana som har att göra med uppfattningarna i fråga, d.v.s. vad tänker och tror man, dels sådana som har att göra med vad man gör, beteendet. Är det fråga om (kristen) religiositet frågar man vanligen efter om man tror på Gud och varierar frågan på olika sätt. Men det räcker inte. Man frågar också efter beteende: kyrkogång, bönebetende, bibelläsning o.s.v. Då man konstruerar frågorna använder man sig ofta av frågor som nyttjats i tidigare enkäter. På det sättet får man en viss jämförelsemöjlighet över tid. Man tänker sig då att frågan är ett slags testinstrument som människor vid olika tidpunkter reagerar på. Och fastän frågorna mången gång kan vara klumpiga och besvärliga, räknar man med att svaren är någorlunda ärliga och man får uppgifter om förändringar över tid.

Till varje formulär hör dessutom att man har ett antal s.k. bakgrundsvariabler. Dessa är oftast sådana uppgifter som man inte så lätt varierar. Hit hör t.ex. vilket kön man har, vilken ålder man är i, var man bor, vilken skolgång man har, vilket jobb man utför, vilket ens civilstånd är (gift, ogift, sambo) o.s.v. Då man sedan ska ta reda på något om t.ex. kyrkogången gör man ofta så att man sammanställer den variabeln med bakgrundsvariabler

som ålder, kön, skolgång o.s.v. På det sättet får man en grov uppfattning om hur kyrkogången varierar med dessa bakgrundsvariabler. Man brukar också ställa ett antal kontrollfrågor i enkäten för att variera saken något och för att se om det finns konsistens, beständighet, i uppfattningarna och beteendena.

Det är viktigt att ett frågeformulär inte upptar för många frågor. Enkäter som det tar mer än en halvtimme att fylla i, brukar ofta lämnas obesvarade eller bara delvis fyllas i. Därför gäller det hela tiden att avväga hur många frågor man ska ställa för att få in relevant information. Ibland är det bra att i början av formuläret presentera vad man är ute efter och också ge en vink om hur lång tid det tar att fylla i enkäten.

Jag vill också i detta sammanhang få fram betydelsen av att man överväger *validitetsfrågorna* och *reliabilitetsfrågorna*. Är det verkligen så att frågorna "mäter" det man är ute efter att undersöka? Med andra ord, har uppgifterna validitet? Och är det så att upprepade undersökningar kommer att ge ett hållbart och tillförlitligt resultat? Har metoden med andra ord reliabilitet?

Att administrera en enkät

När man har ett frågeformulär eller en enkät i sin hand kan man förfara på olika sätt för att få in uppgifter. Man kan uppsöka personerna i urvalet och fråga dem om sakerna enligt formuläret såsom tidigare sagts. Då kan intervjuaren göra anteckningar i formuläret, och den som svarar behöver alltså inte själv göra det. Det är då viktigt att intervjuaren ställer exakt samma frågor till alla personer. Då är alltså formuläret standardiserat och avvikelser tillåts egentligen inte.

Att göra sådana intervjuer med standardiserade frågeformulär är i dag ganska vanligt. Kostnaderna blir dock ofta ganska stora eftersom metoden är personalkrävande.

Ett annat vanligt sätt är att skicka frågeformuläret per post. Då har man inte någon kontroll över hur och vem som egentligen fyller i enkäten, men man brukar ändå räkna med att det inte så att säga sker något större svinn. Det största problemet är att personerna kan lämna allt obesvarat. Får man en mycket låg svarsprocent – kanske under 50 procent – blir självfallet inte uppgifterna lika tillförlitliga som om man får en hög svarsprocent. Man har ofta redan gjort ett urval och om många i urvalet faller bort, blir det svårt med generaliseringen. Man brukar använda sig av olika påminnelser för att höja svarsprocenten. I dag är det inte ovanligt att ett frågeformulär skickas ut per e-post. Då man administrerat frågeformuläret och fått in materialet bör det koda på ett enhetligt sätt och överföras på dator.

Att beskriva ett material statistiskt

När man fått in uppgifterna från alla som svarat börjar den intressanta uppgiften att se hur svarsfördelningen ser ut. Då man ska ta fram uppgifterna använder man sig i dag av statistiska program som finns att tillgå vid alla högskolor. Det vanligaste programpaketet man använder sig av förkortas SPSS (Statistical Package for Social Sciences). SPSS kan man få tillgång till vid Åbo Akademi efter kontakt med Datacentralen. Då man ska köra statistiska program bör man känna till att det finns olika variabeltyper. Man kör med andra ord olika slags program beroende på vilka slag av variabler man har att göra med.

I ens eget formulär har man vanligen en fråga om kön. Den kan enbart anta två olika former: kvinna eller man. En variabel som kan anta enbart vissa värden inom sitt variationsområde kallas diskret. Det som vi får då vi ordnar kvinna och man efter varandra blir en nominalskala. Variabler som kan anta vilka värden som helst inom sitt variationsområde kallas kontinuer-

liga. Av dem finns tre olika former: ordinalskala, intervallskala och kvotskala. Ordinalskala är en placering av egenskaper i en viss given riktning. Frågar vi t.ex. efter gudstjänstbesök så kan man svara att man aldrig går i kyrkan, att man går en gång i månaden, en gång om året eller aldrig. Dessa uppgifter har vi alltså i en viss skalordning. Vi kan inte kasta om dem hur som helst och behålla ordningen. Intervallskala föreligger då vi också vet avståndet mellan två observationer, t.ex. då vi mäter temperaturen. Kvotskala föreligger då vi också har en absolut nollpunkt. Noll är då frånvaron av längd, tio centimeter mer än noll, tjugo centimeter mer än tio o.s.v. Då man i ett frågeformulär mäter attityder, beteenden och uppfattningar har vi sällan andra än ordinalskalor i bruk. Vi vet med andra ord riktningen på skalan, vad som är mer eller mindre, men vi vet sällan det exakta avståndet mellan våra observationer.

Då man fått in materialet på en dator kör man normalt först ut en frekvenstabell. Man använder med andra ord det program i SPSS som räknar och tar ut observationerna på varje enskild variabel. Programmet räknar normalt också ut procentsatserna. På det här viset får man alltså ut t.ex. hur många kvinnor och män som svarat, detta i både absoluta tal och i procentsatser. Det absoluta talet förkortas oftast N.

Man kan också ta ut olika former av medelvärden. Vanligast är att man använder sig av aritmetiskt medelvärde, ofta förkortat M. Man adderar alla observationsvärden och dividerar med totala antalet observationer. Det är så som medeltalet på skolbetyg räknas ut. Medianen är ett annat variabelvärde, där man helt enkelt delar frekvensfördelningen mitt i tu. Användningen av frekvenser och medelvärden räcker ofta i en hel del undersökningar. Det här är det som kallas beskrivande statistik och som jag berört flera gånger tidigare i denna artikel.

Att studera samband i ett material

Då man fått materialet behandlat på ovanbeskrivet sätt går man ofta igenom alla variabler man satt in, tittar på de absoluta talen, studerar procentsatserna och medeltalen samt börjar göra sig föreställningar om sambanden mellan de olika variablerna. Man börjar t.ex. fråga sig på vilket sätt kyrkogång sammanhänger med kön, med ålder, med skolgång, jobb o.s.v.

Vill man ha reda på samband mellan olika variabler i ett formulär kommer statistiken verkligen i användning. Här blir det inte fråga om att ge någon uttömmande beskrivning av alla hithörande frågor utan jag nämner bara det ytterst elementära i sammanhanget. Det som nu kommer ifråga är sambandsmått.

I ett urval personer som svarat på vissa frågor och som ska representera en större population kan olika felkällor förekomma. Finner man därför att t.ex. bönefrekvens sammanhänger med ålder – d.v.s. man kan i frekvenstabellerna se att de som är yngre ber oftare – så vill man ha reda på om detta samband verkligen är något att beakta eller om det bara har råkat bli så i just den här undersökningen. För att kunna uttala sig någorlunda tillförlitligt om sådana samband använder man sig av statistisk signifikansprövning.

Gauss-kurvan är en normalfördelningskurva som utvecklades av den kände tyske matematikern K. F. Gauss på 1800-talet. Den visar att det normalt är så att de flesta observationer placerar sig i mitten av kurvan, och ju längre utåt från mitten vi kommer desto färre blir observationerna.

De statistiska programmen har en inbyggd beräkning av i vilken mån de observerade sambanden faller innanför den statistiska sannolikhetskalkylen och i vilken mån de faller utanför. Är det så att observationerna förhåller sig till varandra så att de faller utanför det som man normalt kan förvänta sig, blir de in-

tressanta. Då kan man förutsätta att de observationer man fått verkligen bör beaktas och närmare undersökas. Man anger ofta det iakttagna sambandet på följande sätt: $< .001$ (mycket starkt samband), $< .01$ (ganska starkt samband) och $< .05$ (samband som bör beaktas). Man anger det s.k. p-värdet (från eng. *probability*). Det finns också andra metoder att ange detta samband. Man är med andra ord intresserad av i vilken grad ens observationer avviker från en normalkurvefördelning. Det är det som är det viktiga då man från ett sampel ska sluta sig till om iakttagelserna i urvalet också kan representera hela populationen i fråga.

Det kan inte nog understrykas att då man arbetar med uppgifter av statistiskt slag måste man beakta denna sannolikhetskalkyl, d.v.s. uttala sig om signifikansnivån. Smärre skillnader i erhållna observationer behöver alltså inte betyda någon verklig skillnad på fältet. Det kan helt enkelt vara fråga om normala fluktuationer som antingen härrör sig från vad som normalt rör sig i människogrupperingar eller sådana som härrör sig från felaktigheter i hanteringen av materialet. Först då man satt in en prövning av signifikansen kan man börja intressera sig för sambandet på allvar.

Det är likaledes viktigt att i detta sammanhang starkt framhålla att ett samband mellan två variabler i en statistisk korrelation, på intet vis uttalar sig om orsakssammanhang, kausala förhållanden. Maskinen räknar nog ut vilka "samband" som helst men om de verkligen är intressanta eller inte, det måste forskaren kunna se och uttala sig om. Därför behöver man ofta någon teori med hypoteser för att närma sig materialet. Då kan man börja uttala sig om vad som verkligen är det betydelsefulla i sammanhanget.

Vanligen betraktar man då en variabel som oberoende – förklarande, t.ex. kön, ålder, bostadsort – och en annan som bero-

ende. Den senare är då det man egentligen är ute efter att undersöka, t.ex. etiska värderingar, gudstro, visioner, tro på horoskop o.s.v. Man gör naturligtvis upp dessa variabler utgående från teoretiska överväganden, skapar hypoteser och prövar dem på materialet genom att använda statistisk signifikansprövning.

Man hör ofta sägas att man kan ljuga med statistik, och det kan man verkligen. Jag kan t.ex. finna ett starkt samband mellan kyrkogång och mörker i vårt land. Ju mörkare det är ute desto oftare går folk i kyrka. För den skull kan jag inte säga att mörkret orsakar kyrkogång. Och allra minst kan jag säga att kyrkogången orsakar mörkret, det förstår vi alla. Nej, här måste jag sätta in s.k. mellanvariabler. I detta fall måste jag alltså veta att advent, den stora högtiden julen, Luciafirandet o.s.v. är placerade under den mörka perioden av året. På grund av dessa högtider och fester dras alltså folk mer till kyrkan då än under den ljusa årstiden.

Då man vill undersöka sambandet mellan två eller flera variabler finns några vanliga metoder att använda. T-test kommer i användning då man vill undersöka förhållandet mellan två variabler, t.ex. om pojkar har bättre medeltal i skolan än flickor. Det är ett mycket vanligt sätt att jämföra två grupper med varandra.

Har vi att göra med diskreta variabler – alltså sådana som bara kan anta vissa värden – använder vi oss av korstabulering. I programmet SPSS finns ett program som heter Crosstab som man då tar i bruk. Då får man helt enkelt ut en tabell med olika celler. Där står absoluta tal och procenttal och så kan man låta maskinen räkna ut signifikansen. Ser man då t.ex. att signifikansen är .000 måste man noggrant studera tabellen, se efter vilken riktning sambandet mellan variablerna har. Det sambandsmått man då normalt använder kallas chi-två, P2. Kör man t.ex. bostadsort och utbildning kommer man troligen att finna

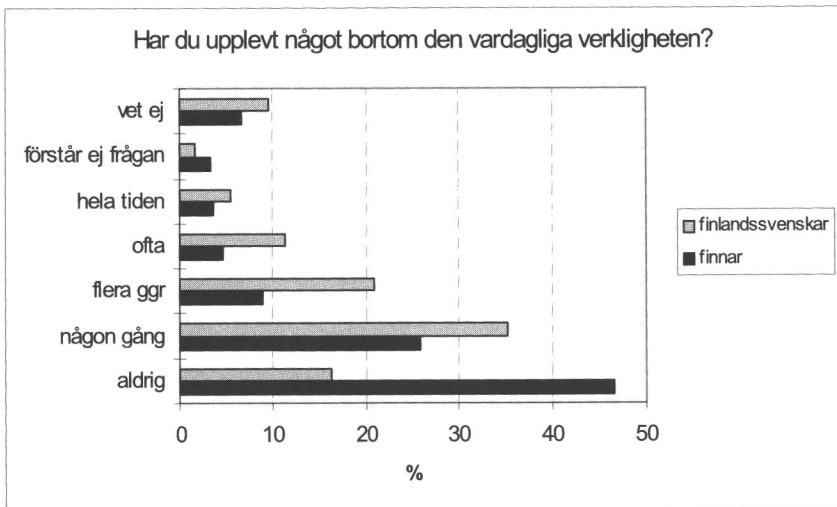
att bor man i en tätort tenderar också ens utbildning att vara högre. På landsorten har vi ofta personer med enbart grundskola eller någon yrkesskolgång i sin utbildning.

Har man variabler som är mer kontinuerliga kan man köra korrelationsstabeller. Det finns olika korrelationskoefficienter men dataprogrammet räknar lätt ut sådana. I attityd- och beteendeundersökningar gör man ofta så att man ställer ett påstående till den svarande som sedan ska välja ut ett svar på en skala. Man kan t.ex. ha svaren att gå från 1 (som då står för avståndstagande) via 3 (som står för lika mycket talar för som emot) till 5 (som står för instämmer helt). Det här kan göras på olika sätt. Det viktiga är emellertid att få fram en skala som går från ett lägre tal till ett högre. Då man har en sådana skala – den kan i detta sammanhang kallas ordinalskala – så kan man använda olika korrelationsstudier. Man får fram medeltalet, om det är positivt eller negativt – det säger något om vilken riktning sambandet kan ha – och om signifikansen. Undersöker man religiositet finner man ofta att t.ex. kyrkogång kraftigt sammanhänger med bönebeteende. Ju mer kyrkogång desto mer ber man.

Har man många variabler som någorlunda ligger i linje med varandra, kan man låta statistikprogrammet räkna ut i vilken ordning dessa förklarar en viss sak. Då gör man en s.k. regressionsanalys. Man får helt enkelt ut i vilken ordningsföljd ett antal variabler korrelerar – kanske förklarar – något man är ute efter att undersöka.

Har man en större mängd frågor som man inte riktigt vet hur man ska gruppera kan man försöka med s.k. faktoranalys. I SPSS finns speciella program som utför uppgiften för en. Man skriver helt enkelt in flera variabler i programmet och låter maskinen räkna ut om sambanden mellan variablerna grupperar sig på något rimligt vis. Man kan ange hur många grupper man vill ha men man kan också lämna det öppet. Det man då får ut

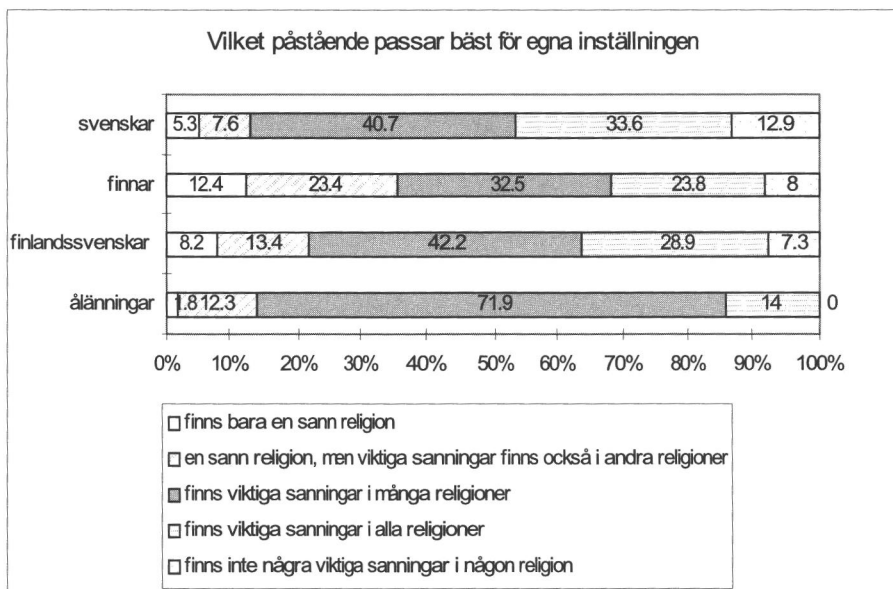
är grupperade rader av sambandsmått. Då gäller det att försöka tolka vad dessa grupper står för. Man tittar helt enkelt efter vilka variabler i en viss grupp som har starkaste sambandet. Då man plockat ut kanske 5-6 sådana variabler som har starkt samband kan man försöka hitta ett gemensamt namn för gruppen ifråga. Finner man t.ex. att frågor som handlar om sexualitet, samboende och alkoholbruk går samman i en sådan grupp kan man kanske kalla den privatetik. Går frågor som handlar om stöld, mutor och överfall samman, kan man kanske kalla gruppen offentlig etik. Faktoranalysen är ett hjälpmedel i uppdelningen av materialet i meningsfulla helheter. Man måste själv tolka uppgifterna och se efter om resultatet blir meningsfullt. Det har framförts en hel del kritik mot metoden på senare tid men den är användbar om man handskas rätt med den.

Figur 1. Exempel på diagram. Här framställs grafiskt svarsprocenterna på frågan om man upplevt något bortom den vardagliga verkligheten hos finlandssvenskar respektive finnar i en större enkät gjord i Finland i slutet av 1990-talet.

Det finns ytterligare en stor mängd statistiska metoder som kan komma i användning då man söker meningsfulla strukturer i ett givet material. Här går jag inte närmare in på sådana, eftersom det är ganska sällan en kulturvetare har användning för sådana.

Jag vill framhålla att man inom psykologin i dag väldigt mycket använder sig av statistisk signifikansprövning. Man administrerar olika slags test, frågelistor och formulär, vilka kodas om till siffror och sedan tillämpar man de statistiska metoderna för att se efter om det finns meningsfulla samband mellan olika delar av materialtyperna. Man har då inte en sociologisk frågeställning om spridningen av faktorer i en viss människogrupp utan man studerar företeelser som är psykologiska till sin natur och därmed förekommande hos individer i gemen.

Figur 2. Exempel på diagram. Här presenteras i procent inställningen till religion hos sverigesvenskar, finnar, finlandssvenskar och ålänningar.

Att presentera resultaten

Ännu en sak är viktig att framhålla. Då man använder sig av statistik vill man ofta åskådliggöra det man funnit i siffror på något sätt. Man kan då göra upp tabeller där man sätter in siffror så läsbart som möjligt. Men man kan också rita diagram – kurvor, stolpar (histogram) eller staplar på olika vis. I moderna datorer finns utmärkta program (t.ex. Graphs i SPSS) som utför uppgiften åt en. Dessutom kan man använda sig av olika färger som ytterligare förhöjer läsbarheten.

Jag vill kraftigt framhålla att då man gör tabeller och diagram ska man först och främst numrera dem inom samma artikel, kapitel eller bok. Sedan ska man ge dem ett namn. Man ska helt enkelt berätta vad tabellen eller diagrammet återger. Detta ska vara så precist som möjligt. Man ska också ange signifikansnivåerna och andra sambandsmått om det är så att man använt sig av sådana. Man ska alltså i princip kunna läsa ett diagram eller en tabell och få ut all relevant information som finns där utan att behöva slå upp någon annanstans i artikeln eller boken för att få en förklaring till olika saker i illustrationen. Det är bra med tabeller och diagram i en framställning men de får inte bli för många, för då kan läsningen bli för tung. Ofta behöver man inte heller kommentera och beskriva varje fråga man tagit med i ett frågeformulär. Man måste lära sig att göra allting översiktligt och meningsfullt, gärna i relation till teoretiska antaganden.

Sammanfattning över centrala termer

- Beskrivande statistik = statistik som ger beskrivningar av innehållet i ett visst material. Ofta använder man tabeller och diagram.

- Sambandsstudier = studier där man söker samband mellan två eller flera variabler i ett material.
- Obundet slumpmässigt urval = en urvalsprincip där alla enheter i en viss population i princip ska ha samma chans att komma med i urvalet.
- Stratifierat eller skiktat urval = en urvalsprincip där vissa grupper måste få representation för att inte helt försvinna i ett större material.
- Klusterurval = en urvalsprincip där man först delar in materialet i grupper eller kluster och sedan tar sampel ur dessa grupper.
- Sampel = ett urval ur en population eller större grupp.
- Population = en grupp man önskar undersöka.
- Totalundersökning = en undersökning där man vänder sig till alla personer i populationen.
- Strukturering = formulering av ett frågeformulär med fasta frågor som den svarande tar ställning till.
- Standardisering = frågeformulär som har en fast form, frågorna följer en viss ordning.
- Pilotundersökning eller provundersökning = en första utprovning på ett litet antal personer av en enkät eller av ett test.
- Validitet = frågan om de frågor man ställer och det test man uppgjort faktiskt får fram det man vill undersöka.
- Reliabilitet = frågan om i vilken grad en enkät eller ett test är tillförlitligt vid t.ex. upprepade försök.
- SPSS = ett omfattande statistikprogram, Statistical Package for Social Sciences, senare versioner har tilläggsbokstäver t.ex. SPSS-X.
- Nominalskala = en skala med s.k. diskreta variabler, sådana som inte har flytande gränser t.ex. kön, varav det kan finnas två former: kvinna och man.

- Kontinuerliga variabler = variabler som egentligen inte har fasta gränser men där man ändå tvingas till grupperingar.
- Ordinalskala = en skala där observationerna placerats i en viss logisk ordning.
- Intervallskala = en skala där avståndet mellan observationerna tydligt framgår.
- Kvotskala = en skala med en fast nollpunkt.
- p-värde = "probability", sannolikheten för att två eller flera variabler hänger samman. Starkt samband uttrycks ofta med $< .001$, något svagare samband $< .01$ och ännu något svagare men beaktansvärt samband $< .05$. Dessa kallas signifikansnivåer.
- Signifikansnivå = se p-värde.
- Teori = en helhetsmässig sammanställning av uttalanden om vissa företeelser.
- Hypotes = ett antagande om något visst fenomen som man slutit sig till utgående från en teori.
- Oberoende variabel = en förklarande variabel t.ex. kön, ålder, bostadsort, utbildning.
- Beroende variabel = en variabel som ska förklaras av andra variabler såsom oberoende sådana.
- Korrelationstabell = en tabell som anger sambandet mellan två variabler, t.ex. 0.85 är högsta samband medan t.ex. 0.15 är svagt samband.
- Regressionsanalys = ett statistiskt program där många variabler satts in mot en beroende variabel för att forskaren ska kunna se efter i vilken ordning de förklarande variablerna placerar sig. Det är sällan i sociala vetenskaper som en variabel förklarar allt. Oftast måste man räkna med flera förklarande variabler. Man kan då få fram vilka variabler som har hög förklaringsgrad och vilka som har låg förklaringsgrad.

- Faktoranalys = ett statistiskt program där man sätter in flera variabler för att se efter om de grupperar sig på något sätt. Grupperna kan ha förklarande möjligheter.

Litteratur om metoden

- Furseth, Inger & Pål Repstad (2003): *Innföring i religionssosiologi*. Oslo.
- Holme, Idar Magne & Bernt Krohn Solvang (1986): *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund.
- International Multimedia & Distance Learning (2001). *Ohjeita opinnäytetyön tekemiseen*. International Multimedia & Distance Learning. Sipoo.
- Repstad, Pål (1995): *Den sosiale forankring. Sosiologiske perspektiver på teologi*. Oslo.
- Riis, Ole (1996): *Metoder og teorier i religionssociologien*. Aarhus.
- Yli-Luoma, Pertti V. J. (2000): *Johdatus kvantitatiivisiin analyysimenetelmiin. SPSS for Windows-ohjelman avulla*.
- SPSS-X User's Guide* (1988).

Litteratur med metoden

- Salonen, Kari, Kimmo Kääriäinen, Kati Niemelä (2001): *Kyrkan inför ett nytt årtusende. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland åren 1996-1999*. Tammerfors.
- Wulff, David M. (1997): *Psychology of religion. Classic and contemporary views*. New York m.m.